

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВСТАНОВЛЕННЯ
РАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХHISTORICAL AND LEGAL ASPECTS
OF ESTABLISHING SOVIET EDUCATIONAL ADULT

Стаття присвячена історико-правовим аспектам встановлення радянської освіти дорослих у Радянській Україні та на території Поділля. Встановлено, що процес розбудови освітньої галузі на початку 20-х рр. ХХ ст. був непослідовним і мав суперечливий характер. Основною стратегічною метою всіх організаційних форм освітньої діяльності виступало «виховання покоління, здатного остаточно збудувати комунізм». З'ясовано, що початок перебудови вищої освіти пов'язаний із законодавчим регулюванням матеріально-технічної бази освітнього процесу. Визначено, що протягом 1920-х рр. ХХ ст. здійснювався процес становлення радянської освіти дорослих у формі вищої освіти, професійно-технічної освіти та заочної освіти.

Ключові слова: радянська освіта дорослих, Програми та Декрети РКП (б), заочна освіта, вища освіта дорослих, професійно-технічна освіта дорослих.

Стаття посвящена історико-правовим аспектам установаження советского образования взрослых в Советской Украине и на территории Подолья. Установлено, что процесс развития образования в начале 20-х гг. ХХ в. был непоследовательным и носил противоречивый характер. Основной стратегической целью всех организационных форм образовательной деятельности выступало «воспитание поколения, способного окончательно построить коммунизм». Выяснено, что начало перестройки высшего образования связано с законодатель-

ным регулированием материально-технической базы образовательного процесса. Установлено, что в течение 1920-х гг. ХХ в. осуществлялся процесс становления советского образования взрослых в форме высшего образования, профессионально-технического образования и заочного образования.

Ключевые слова: советское образование взрослых, Программы и Декреты РКП (б), заочное образование, высшее образование взрослых, профессионально-техническое образование взрослых.

The article is devoted to the historical and legal aspects of the establishment of Soviet adult education in Soviet Ukraine and in Podillya. It was established that the process of building the educational branch in the early 20-ies of the twentieth century was not only inconsistent, and sometimes it was controversial. The main strategic goal of all organizational forms of educational activity was "the education of a generation capable of finally building communism." It was clarified that the beginning of the restructuring of higher education is connected with the legislative regulation of the material and technical basis of the educational process. It was established that during the 1920s of the twentieth century the process of formation of Soviet adult education in the form of higher education, vocational education and correspondence education was carried out.

Key words: Soviet Adult Education, Programs and Decrees of the RCP (b), correspondence education, adult education, vocational and adult education.

УДК 37.013.83 «19»(045)

Фрига І.О.,

здобувач наукового ступеня канд. пед. наук, методист науково-методичного центру організації наукової роботи та моніторингових досліджень Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Становлення та розвиток радянської освіти дорослих у 20-х рр. ХХ ст. пов'язаний із започаткуванням владою низки заходів, спрямованих на рішучу боротьбу за соціалістичне майбутнє, створення нових орієнтацій у розвитку радянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Функціонування складної і розгалуженої педагогічної системи, яка в умовах тогочасних перемін забезпечила входження дорослих у нові суспільно-політичні й соціально-економічні відносини в Радянській Україні, стало предметом вивчення Л. Вовк, М. Грищенко, Є. Дніпрова, Г. Карпова, Г. Шевчука та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Досить актуальним і малодослідженим залишається питання встановлення радянської освіти дорослих в 20-х рр. ХХ ст.

Мета статті – визначити основні історико-правові аспекти встановлення радянської освіти дорослих у Радянській Україні та на території Поділля.

Виклад основного матеріалу. Після завершення Жовтневої революції та громадянської війни в Україні розпочалися пошуки шляхів розбудови систем професійної підготовки кваліфікованих робітників. На формування системи професійної освіти Поділля в цей період мали вплив такі чинники: скорочення чисельності робітничого класу; створення ринку праці у промисловості, сільському господарстві та конкуренції в ньому; жахливе становище підростаючого покоління в умовах післявоєнної розрухи (масове сирітство і безпритульність дітей, що набули великих розмірів).

Процес розбудови освітньої галузі за умов більшовицької реформи вищої освіти був непослідовним і мав суперечливий характер. Так, у 1918 р. діяльність урядових структур обмежилася незначними змінами в структурі управління, внаслідок чого був утворений Секретаріат народної освіти та видані розрізнені нормативні акти.

У свою чергу, зовсім за короткий проміжок часу в 1919 р. конституційно було закріплене право на всебічну і безоплатну освіту, школа була відділена від церкви, проголошувався вільний вступ

до вишів, який призвів до значного зростання студентства та розшарування студентської аудиторії, що негативно позначалося на якості навчання.

Основним програмним документом, який був датований 1919 р. і регулював організаційні форми освітньої діяльності, впевнено можна назвати Програму РКП (б) «В області народного просвещения», в якій закріплювалася стратегічна мета: «виховати покоління, здатне остаточно збудувати комунізм» [1, арк. 98–99].

Початок перебудови вищої освіти на українській території пов'язаний з ухваленням 25 січня 1919 р. Тимчасовим робітничо-селянським урядом України Декрету «Про передачу у відання народного комісаріату освіти учбових і освітніх установ та закладів усіх відомств» [1, с. 30], що свідчить про створення передумов із забезпечення матеріально-технічної бази освітнього процесу.

Через кілька місяців, а саме 02 березня 1919 р., Декретом «Про вступ до вищої школи» УСРР регламентовано: заборону вимагати диплом про середню освіту чи будь-які інші посвідчення від потенційного абітурієнта, яким могли стати особи обох статей, що досягли 18 років [2, с. 35].

Крім того, від 01 березня 1919 р. було скасовано плату за навчання, запроваджено соціальне забезпечення студентства, а через 10 днів – 11 березня 1919 р. відділом вищої школи Наркомосу УСРР видано Тимчасове положення «Про управління вищими навчальними закладами», згідно з яким робота вишів проводилася у трьох напрямках: науково-дослідна робота, навчальна (керування навчальним процесом), просвітницька (поширення знань серед населення). Управління вищим навчальним закладом зосереджувалося в руках комісара, призначеного Наркомосом УСРР [3, с. 48]. Отже, можна стверджувати, що цим положенням було покладено початок централізованої системи управління вищою школою.

У березні 1920 р. на Всеукраїнській нараді з освіти (м. Харків) затверджено систему освіти Радянської України: дошкільні заклади, загальноосвітні школи, навчальні заклади нижчої, середньої і вищої професійної освіти, різні культурно-освітні установи для дорослих [4, с. 3]. Наркомпросом України у 1920 р. вищі навчальні заклади перетворено на інститути народної освіти [3, с. 47]. Крім того, 22 листопада 1922 р. Президія ВУЦВК затвердила КЗПНО в УСРР, у якому було визначено завдання та структуру органів народної освіти, завдання загальноосвітніх шкіл, середніх і вищих професійних навчальних закладів [3, с. 3].

Певне значення для реформи вищої школи мав декрет Раднаркомом України «Про деякі зміни в складі побудови державних установ і вищих навчальних закладів УСРР», що скасовував «усі вчені звання і ступені, а також усі пов'язані з цими ступенями і званнями права і привілеї» [5, арк. 11].

В інститутах запроваджувалося заміщення викладачів кафедр за конкурсом, створювалися ради для переобрання викладачів [5, арк. 12].

Наркомом освіти Г.Ф. Гринько 23 лютого 1920 р. було підписано циркуляр, на основі якого розпочато організацію інститутів народної освіти (далі – ІНО), нової форми вищого навчального закладу на базі окремих факультетів університетів, для підготовки викладачів усіх типів радянських шкіл [6, с. 10].

Слід зазначити, що 20 листопада 1923 р. на засіданні колегії Наркомосу було розглянуто питання «Про узгодження мережі ВНЗ у загальносоюзному масштабі» на основі розрахованих планових відсотків скорочення мережі ВНЗ для УСРР у межах СРСР [7, арк. 7]. Так, у 1923–1924 навчальному році спостерігався процес оптимізації мережі педагогічної освіти (злиття, об'єднання та закриття невеликих навчальних закладів, перерозподіл фінансових ресурсів держави у бік збереження та становлення мережі найбільш перспективних і сталих навчальних закладів, які мали відповідну матеріальну базу та якісне кадрове забезпечення).

Одночасно з формуванням мережі педагогічних ВНЗ розгорталася їх структурна побудова – вводилися факультети соціального виховання (соцвих), професійної освіти (профос) і політичної освіти (політос), а 25 квітня 1923 р. на засіданні колегії Укрголовпрофосу «Про розвиток системи педагогічної освіти» було прийнято рішення про розвиток двох напрямів у ІНО – «комплексного» і «професійного» [8, арк. 37].

У 1927 р. в Україні розпочато планову роботу в справі заочної освіти, а через рік колегія Нарком освіти розглянула питання про створення окремого Всеукраїнського заочного інституту (ВЗІНО) як однієї з форм самоосвіти [9, с. 51], який мав своїм завданням підвищувати кваліфікацію працівників освіти. У вересні 1929 р. ЦВК і РНК СРСР прийнято постанову «Про встановлення єдиної системи індустріально-технічної освіти», за якою технікуми готували фахівців середньої кваліфікації, а інститути – вищої [10, с. 553]. Крім того, 21 технікум було перетворено на інститут, а 5 приєднано до інститутів на підставі постанови РНК УСРР «Про зміну положення про технікуми» від 25 вересня 1929 р. [11, с. 202]. Отже, протягом 1920-х рр. XX ст. на Поділлі, як і в Україні загалом, здійснювався процес становлення радянської освіти дорослих. У цей період активно здійснювалися заходи становлення не тільки вищої освіти дорослих, але й становлення професійно-технічної освіти дорослих.

Період, датований до 1920 р., був пов'язаний із розробкою нормативної бази для функціонування системи підготовки робітничих кадрів, між якими спостерігалася відсутність стійких горизонтальних і вертикальних зв'язків. Інтереси буржуазії в галузі

освіти зосереджувалися на підготовці кваліфікованих робітників, спеціалістів середньої ланки й управлінців промислових об'єктів [12, с. 82].

З цією метою Народний Комісаріат освіти УРСР 04 травня 1920 р. видав розпорядження щодо зобов'язання усіх губвідділів освіти до вивчення природних багатств і стану промисловості. На підставі цих даних, за участі профспілок, організацій комсомолу, раднаргоспів та інших радянських установ планувалося визначити професійних шкіл у визначеній місцевості. Слід наголосити на тому, що до 1920 р. в Україні була відсутня єдина система профосвіти, організація курсової профосвіти робітників знаходилася в руках місцевих органів влади, профспілок, кооперативних організацій і підприємств. З метою усунення цієї прогалини в радянському суспільстві на IV конференції КП(б) У в грудні 1921 р. компартійно-радянськими органами влади проголошено, що найголовнішим завданням профспілки є «профтехнічна освіта і турбота про позашкільну освіту дітей робітників» [13, с. 78]. Цього ж року згідно з декретом Раднаркому УРСР було запроваджено навчально-професійно-технічну повинність для всіх робітників віком від 18 до 40 років. На тих підприємствах, де поки що не були організовані фабрично-заводські школи для підлітків-учнів, навчальна повинність поширювалася на осіб і 14-річного віку. Всі робітники, що підлягали навчанню, зобов'язувалися до проходження короткотермінових курсів (у вечірній час). Робочий день для тих, хто навчався, скорочувався до 6 годин [14, с. 169].

На початку 1920-х рр. в УСРР прийнята система професійної освіти передбачала поділ професійної освіти на вищу професійну школу (інститути й технікуми) і нижчу (навчально-виховні заклади, які готували кваліфікованих робітників). У 1922 р. прийнято Кодекс Законів про народну освіту УРСР, що дало змогу визначити основні напрями професійної освіти, кожна з яких поділялася на галузі [14, с. 26–27].

У першій половині 1920-х рр. професійні школи були найбільш численною формою нижчої ланки профосвіти для підлітків від 15 до 17 років включно, яка перебувала в органічному зв'язку із системою соціального виховання [15, с. 132]. Так, основним завданням профшкіл (за винятком профшколи художньої освіти) було надання молоді загального розвитку. Способами отримання загальної політехнічної освіти та виховання молоді як членів навчально-трудового колективу [16, с. 3–4] були викладені у Тимчасовому положенні про професійно-технічні школи (1922 р.) та Положенні про професійну школу (1926 р.). Слід зазначити, що соціально-економічній, педагогічній і медичній освіті профшколи не засновуються.

Як вказує [17, с. 16], відбувалися зміни у загальних підходах до організації професійної освіти

на початку 20-х рр. ХХ ст. Українським головним комітетом професійно-технічної і соціально-наукової освіти визначено «два головні базиси професійної освіти – індустрію та сільське господарство» за схемою 1920 р. Так, з 1922 р. закінчення кожного етапу фахової підготовки був пов'язаний із проходженням обов'язкового річного стажування, а здобуття професійної освіти на першому етапі фахової підготовки здійснювався уже за більш різноманітними організаційно-педагогічними формами. Водночас ліквідовано середню ланку в системі професійної освіти і впроваджено дворівневу освіту (нижчу професійну і вищу професійну) з відповідною диференціацією у межах кожного рівня за метою діяльності навчальних установ. Змінною з 1920 р. залишалася умова здобуття кваліфікації техніка (або майстра), тобто після закінчення професійної школи і стажування на виробництві, а не в «політехнікумі» [17, с. 17].

Слід зазначити, що 03 січня 1923 р. методкомісія ОПОР затвердила таку структуру навчальних закладів:

1. Для підвищення кваліфікації: 1.1. Курси ліквідації технічної неграмотності – терміном від 6 міс. до 1 року; 1.2. Довготермінові (до 2 років) курси підвищення кваліфікації технічно-неграмотних робітників до рівня «висококваліфікованих виконавців технічних процесів»; 1.3. Додаткова вузька спеціалізація через короткотермінові (до 6 міс.) курси; 1.4. Курси «попередньої підготовки» (до 6 міс.) для навчання некваліфікованих робітничим спеціальностям.

2. Для підготовки керівництва промисловістю: 2.1. нижчої ланки (старост, десятників, бригадирів, майстрів) – курси (від 6 міс. до 2 років); 2.2. середньої ланки керівництва промисловістю (інженерів вузької спеціалізації) – вечірні робітничі технікуми; 2.3. інженерів і управлінців – вечірні робітничі факультети, які готували робітників для вступу до інститутів [17, с. 12–18].

Постановою ВУЦВК і Раднаркому УСРР від 19 травня 1926 р. внесено ряд змін до Кодексу Законів про народну освіту УСРР, які конкретно визначали завдання шкіл ФЗУ (підготовка кадрів кваліфікованих робітників, потрібних для розвитку промисловості й для поповнення браку кваліфікованої робочої сили шляхом: а) практичних звичок у цій виробничій діяльності; б) спеціальними й загальноосвітніми знаннями; в) суспільно-політичними знаннями й навичками, потрібних для свідомої участі робітника в соціалістичному будівництві країни) та їх структуру (школи фабрично-заводського учнівства при заводах, фабриках та інших підприємствах (ФЗУ); самостійні школи фабрично-заводського учнівства (школа-фабрика, школа-завод); районні школи, що обслуговують низку дрібних підприємств) [18, с. 439].

Зазначений період завершився уніфікацією освітніх систем УРСР із РРФСР, а саме 11 вересня 1929 р. в Україні було оголошено постанову ЦВК і РНК СРСР «Про встановлення єдиної системи індустріально-технічної освіти», що стала основою для виділення трьох єдиних форм підготовки і перепідготовки кваліфікованих робітників у системі індустріально-технічної освіти: шкільне навчання, додаткова (курсова) освіта для зайнятих на виробництві, заочне навчання; два типи освітніх закладів – школи фабрично-заводського учеництва (далі – ФЗУ) та нижчі професійно-технічні школи [19, с. 45].

У період із 1929–1940 рр. Постановою РНК СРСР від 30 березня 1929 р. українські школи ФЗУ були передані у підпорядкування ВРНГ УРСР (господарським наркоматам). За органами НКО залишилося загальне керівництво та контроль за навчальною роботою. У цей час було створено велику кількість рад робітничої освіти при президії ВРНГ УРСР: методичну – секторі кадрів, науково-методичну – НКО, предметні комісії – у професійних школах, методичні комбінати – методичні кабінети, між окремими школами. З кожним роком зростала кількість ФЗУ [20, с. 79].

Нарком УСРР видає декрет про навчальну повинність робітників соціального виховання, яким у цілях політичного виховання і підвищення педагогічної кваліфікації робітників соціального виховання регламентовано наступне: усіх робітників соціального виховання (робітників дитячих садків, будинків, клубів, колегій, 7-річної трудової школи) до 40 років включно оголосити належними до навчальної повинності [21, арк. 68].

Висновки. За результатами аналізу низки нормативно-правових документів, пов'язаних з освітньою сферою, визначено основні історико-правові аспекти встановлення радянської освіти дорослих у Радянській Україні та на території Поділля; встановлено появу форм освіти дорослих: вищої освіти, професійно-технічної освіти та заочної освіти. Перспективним напрямком дослідження є розкриття особливостей функціонування окремих навчальних закладів за умов встановлення радянської освіти дорослих.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Центральний державний архів вищих органів державної влади і управління України. Ф. 166. Оп. 1. Спр. 1097. Арк. 98–99.
2. Культурне будівництво в Українській РСР. Важливіші рішення Комуністичної партії і Радян-

ського уряду 1917–1959 рр. : збірник документів : в 2 т. (1917 – червень 1941 рр.). Центр. держ. архів Жовтнев. революції і соціаліст. буд-ва УРСР. Київ : Державне видавництво політичної літератури УССР, 1959. Т. 1. 883 с.

3. Шаповал Р.В. Становлення та розвиток освіти в Україні. Наше право. 2011. № 1. Ч. 1. 43–48.

4. Яремчук В.Д. Державно-правові проблеми національної політики у галузі освіти в Україні у 20–30-і рр. XX ст. Науковий вісник Львівського держ. ун-ту внутр. справ. Серія юридична. 2009. № 1. С. 1–12.

5. Центральний державний архів Жовтневої революції, вищих органів державної влади і органів державного управління України. Ф. 166. Оп.1. Спр. 17. Арк. 11.

6. Кодекс законів про народну освіту УРСР. Харків. 1922. 21 с.

7. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 3. Спр. 467.

8. Грищенко М.М. Ленін і народна освіта в Українській РСР. Київ : Радянська школа. 1968. 164 с.

9. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917–1985 рр.). Київ : Либідь. 1992. 196 с

10. Сборник законов СССР. 1929. № 60.

11. ЗУ УСРР. 1929. № 27.

12. Ніколаєва Т.М. Роль підприємців України в розвитку професійної освіти. Південний архів. 2002. Вип. 8. 275 с.

13. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Т. 1. 1918–1941. Київ, 1976. С. 187.

14. Профтехосвіта України. XX століття. С. 26–27, 431, 439.

15. Державний архів Вінницької області. Ф. 254. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 17.

16. Культурне будівництво в Українській РСР: 36. док. іліат. Т. 1. Київ, 1960. С. 162.

17. Івченко Т.В. Особливості і тенденції розвитку практики професійно-технічної освіти України в 40–50-ті роки XX століття. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2017. № 1 (3). С. 234–246.

18. Збірник узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду України / Наркомюст УСРР. Харків : Вид-во Наркомюсту УСРР. 1923–1932 рр.

19. Горбань А.В. Становлення та розвиток системи освіти в Україні у 1920–1930-х рр. Гілея. 2012. Вип. 5 (№ 3). 247 с.

20. Лікарчук І. Проблеми підготовки робітничих кадрів в Україні (1920–1929 рр.). Київ : Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН Укр. 1996. 147 с.

21. Відділення Чернігівського обласного архіву в м. Ніжині. Ф. 6121-Р. Оп. 1. Спр. 15. 92 арк.